İSLAM FELSEFESİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE ÖNE ÇIKAN PROBLEMLERİ

Görsel 2.3: el-Vasiti Bağdat Okulu minyatür eseri

İslamiyet öncesi dönemde Doğu'daki çeşitli merkezlerde (Antakya, Harran, İran ve İskenderiye gibi) açılan okullarda Antik Yunan felsefesine dair çeviriler yapılmıştır. Özellikle Yunan (Grekçe) dilinden Süryaniceye yapılan çeviriler, Doğu ile Batı arasındaki coğrafyayı Antik Yunan felsefesiyle tanıştırmıştır. İslam medeniyetinin hızla yayılması çok farklı kültürlerin birbiriyle etkileşim kurmasını sağlamış; bilim, sanat ve felsefede önemli gelişmeler oluşturmuştur. Özellikle Bağdat bu gelişmelerin merkezi konumuna gelmiştir (Görsel 2.3). İslam felsefesi; MS 7-12. yüzyıl arasında İslam dininin kabul gördüğü, bünyesinde farklı milletlerin bulunduğu geniş bir coğrafyada ortaya çıkmış ve yayılmıştır.

İslam düşünürlerinin Antik Yunan felsefesi üzerine düşünme ürünleri oluşturması, Batı'nın tekrar Antik Yunan felsefesinden etkilenmesine neden olmuş ve bu durum, zamanla Batı'da Rönesans'ın oluşmasına zemin hazırlamıştır.

İslam coğrafyasında ilim açısından elverişli ortam, İslami ilimler dışında çeşitli bilimsel ve felsefi çalışmaların yapılmasını sağlamıştır. İslam felsefesi, sadece Müslümanların geliştirdiği bir felsefe değildir. İslam coğrafyasında yaşayan farklı dinlere mensup veya herhangi bir dine mensup olmayan filozofların yapmış olduğu felsefi çalışmalar da İslam felsefesi altında incelenir. Dolayısıyla İslam coğrafyasında çeşitli felsefi görüşler ve bunların etrafında şekillenen okullar vardır.

İSLAM FELSEFESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

- Antik Yunan felsefesinden etkilenilmiştir.
- Akıl, iman ve inanç gibi konular tartışılmıştır.
- İslam felsefesinden önceki problemler tartışılmıştır.
- Çeviri faaliyetleri yapılmıştır.
- Felsefeyi gelişimine katkı sağlanmıştır..
- Batı felsefesini etkilemişlerdir.

İSLAM FELSEFESİNİN BAZI PROBLEMLERİ

- Yaratıcının Varlığını Kanıtlama Problemi
- İrade Özgürlüğü Problemi
- Toplumsal Yaşama Yönelik Problemler
- Bilgi Problemi

Yaratıcının Varlığını Kanıtlama Problemi

İslam felsefesinde yaratıcının varlığının delilleri problemi, Yaradan'ın varlığına ilişkin akla uygun delil getirilmesi üzerine şekillenir. Mesele Yaradan'ın varlığının akılsal olarak temellendirilmesidir. Bu probleme kelamcılar ve İslam filozofları çeşitli açıklamalar getirmiştir. İslam kelamcılarından Eşari, filozoflarından ise El Kindî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd düşünceleriyle öne çıkmaktadır.

Eş'arî, yaratıcının varlığına yönelik şu kanıtı sunar. İnsanın doğumdan ölüme kadar farklı biyolojik süreçlerden geçtiğini ve olgun bir varlık haline geldiğini ama insanın bu olgunluğa kendi kendine ulaşamayacağını söyleyerek bir yaratıcının olması gerektiğini savunur. Her şeyin ilkini yaratan bir yaratıcı olduğunu söyler. İnsanın yaratılışına ilişkin Kur'an-ı Kerim'den ayetler gösterip, onların meallerini anlatarak yaratıcının varlığına ilişkin deliller sunar.

El Kindî, birçok İslam filozofu gibi yaratıcının varlığını kanıtlamak için "hudûs deliline" başvurur. Hudûs, sonradan yaratılan demektir ve hudûs delili, sonradan yaratılanın zorunlu olarak bir yaratıcıyı gerektirmesi mantığına dayanır. El Kindî'ye göre âlem (evren), kadim (öncesiz) değil hadistir (sonradan olan). Onun bilfiil (eylemli olarak) gerçekleşmesi hadis olmasındandır. Âlemin sonradan yaratılan olduğunu kanıtlamak için âlemde zamanla değişim olduğunu ve zamanın olmasının da âlemin sonlu olduğuna kanıt olduğunu ileri sürer. Âlem sonlu olduğuna göre bir başlangıcı ve bir başlatıcısı vardır, görüşündedir. Âlemde düzen ve uyum olmasının Yaradan'ın varlığına ilişkin bir başka delil olduğunu savunur.

İbn Sînâ, varlığı üçe ayırır: zorunlu (vacib-ül vücud), mümkün (mümkin-ül vücud) ve mümkün olmayan (mümteni-ul vücud) varlıklar. İbn Sînâ, mümkün olmayan varlıkları sadece mantık açısından kabul eder. Onun ontolojik olarak yoğunlaştığı varlık ilk ikisidir. Zorunlu varlık, varlığı başka bir varlığa muhtaç olmayan, ezelî ve ebedî varlıktır. Mümkün varlık; etrafta görülen, sürekli bir şekilde var olan ama daha sonra yok olan varlıklardır. Bu varlıklar, zorunlu varlıktan taşma sonucunda çıkmıştır. Zorunlu varlık yaratıcıdır ve ilk olarak aklı yaratır, ilk akıl da ikinci aklı yaratır ve bu yaratma sürekli devam eder. Bu görüş, İslam felsefesinde sudûr nazariyesi (kuramı) olarak da bilinir.

İbn Rüşd'e göre Yaradan'ın varlığına yönelik iki delil vardır: inayet ve ihtira. İbn Rüşd öne sürdüğü akli delilleri aynı zamanda Kur'an ayetlerine de dayandırır.

İbn Rüşd'e Göre Yaradan'ın Varlığına Yönelik Deliller

İnayet Delili
Tabiat da her şey insanla uyumludur. Ateş, hava, su ve toprak insan varlığına uygundur. Bu uygunluğu sağlayan varlık yaratıcıdır.

İhtira Delili
Âlemde her şey yoktan yaratılmıştır bu nedenle yaratılan şeylerin bir yaratıcısı olması zorunludur.

Uygulama

Aşağıda İbn Tufeyl'in "Hay Bin Yakzân" adlı eseri hakkında kısa bir açıklama ve esere ait "Ceylanın Ölümü" adlı bölümden bir alıntı verilmiştir. Açıklama ve alıntı metinden hareketle aşağıda verilen soruları cevaplayınız.

Açıklama

İslam felsefesinde İbn Sînâ ile başlayan soyut kavramların somutlaştırılarak anlatıldığı (alegorik) yazım tekniğinin en önemli eserlerinden biri de İbn Tufeyl'e ait olan "Hay Bin Yakzân" adlı eserdir. Adasal roman türü literatüre her ne kadar Robinson Crusoe ile girmiş olsa da "Hay Bin Yakzân" bu tür yazılan eserlerin ilk olanıdır. XIV. yüzyılda en çok okunan eserlerden biri olan "Hay Bin Yakzân" İbranice, Latince ve İngilizce dillerine çevrilmiş ve 1700 yılında Oxford'da yayımlanmıştır. Daha sonra bir çok dile çevrilen "Hay Bin Yakzân" bir çok düşünürü etkilemiştir.

İbn Tufeyl eserinde ıssız bir adada etrafında insanlar olmadan büyüyen bir çocuğun adım adım olgunlaşarak kendini, doğayı ve evreni anlamasını ve hakikati aramasını anlatır.

CEYLANIN ÖLÜMÜ

Hay, ceylanın gözlerine, ellerine, ayaklarına ve diğer organlarına baktı, teker teker inceledi.

Hiçbirinde belli bir rahatsızlık, hastalık belirtisi göremedi. Bununla birlikte ceylanın ölümüne neden olan hastalığın merkezini bulup iyileştirebileceğini, ceylanı yeniden eski durumuna döndürebileceğini umuyordu. Fakat bütün umutları boşa çıktı. Hiçbir şey yapamadı, başaramadı.

Öyleyse ceylanın organlarını çalıştırmayan, onu hareketten alıkoyan temel bir neden, bir engel vardı. O engel ortadan kaldırılırsa ceylan, eski durumunu yeniden kazanabilirdi. Ne var ki ceylana ilişen hareketsizlik, yalnızca bir organını, bir duyusunu değil bütün organlarını ve duyularını etkilemişti. Ceylanın bütün gövdesi hareketten yoksun kalmış, canlılığını yitirmişti.

…

Hayvanlarla kavga ettiği zaman onların saldırılarına karşı korumaya en çok özen gösterdiği yeri, göğsü idi. Çünkü güdüsel olarak içindeki değerli organın bilincindeydi. Bütün bu belirtilerden sonra ceylanın hastalanan

organının göğsü içinde bulunduğuna ilişkin kanısı pekişti.

Bu düşüncelerinden sonra gövdeye karşı büsbütün ilgisizleşti. Bütün ilgi ve çabası, gövdeye canlılık veren o şeye yöneldi. Artık tek isteği, tek düşüncesi, o şeyi anlamaktı.

…

Hay da boş durmadı geçen zaman içinde. Hayvanların, bitkilerin özelliklerini, türlerini inceledi.

Her hayvan türünün, her bitki türünün çok sayıda bireyleri vardı. Öyleyse kendisinin de bireylerden oluşan bir türden olması gerekirdi. Bu düşünceyle kendisine benzer, kendi türünden birini bulmak amacıyla araştırmalar yaptı. Adanın bütün kıyılarını, köşe bucağını dolaştı, fakat boşuna kendine benzer bir şey bulamadı.

Türlerin bireylerinde ayrı ayrı bulunan ruh da aslında tek bir ruhun parçalarından başka bir şey değildi. Bunların ayrı gibi görünmeleri yalnızca ayrı yüreklerde bulunmalarından ileri geliyordu. Ayrı yüreklere dağılmış ruhları bir kapta toplamak mümkün olabilse tümünün aynı ruhun parçaları oldukları görülürdü. Ayrı yüreklerde bulunan ruhun durumu, değişik kaplara bölünen bir suyun durumuna benzetilebilirdi. Bu nedenle ister bölünmüş, parçalanmış olsun; ister olmasın, ruh, hep aynı ruhtu. Ruha ilişen çokluk, bulunduğu yerlerin çokluğundan başka bir şey değildi. Bu açıdan bakıldığında bir türün bütün bireyleri, gerçekte tek bir varlık sayılırlardı. Çok gibi görünmeleri, bir gövdenin organlarının çokluğundan öte bir anlam taşımazdı.

İbn Tufeyl, Hay Bin Yakzân

Soru

Metinden hareketle yaratıcının varlığına akılla ulaşılabilir mi? Açıklayınız?

İrade Özgürlüğü Problemi

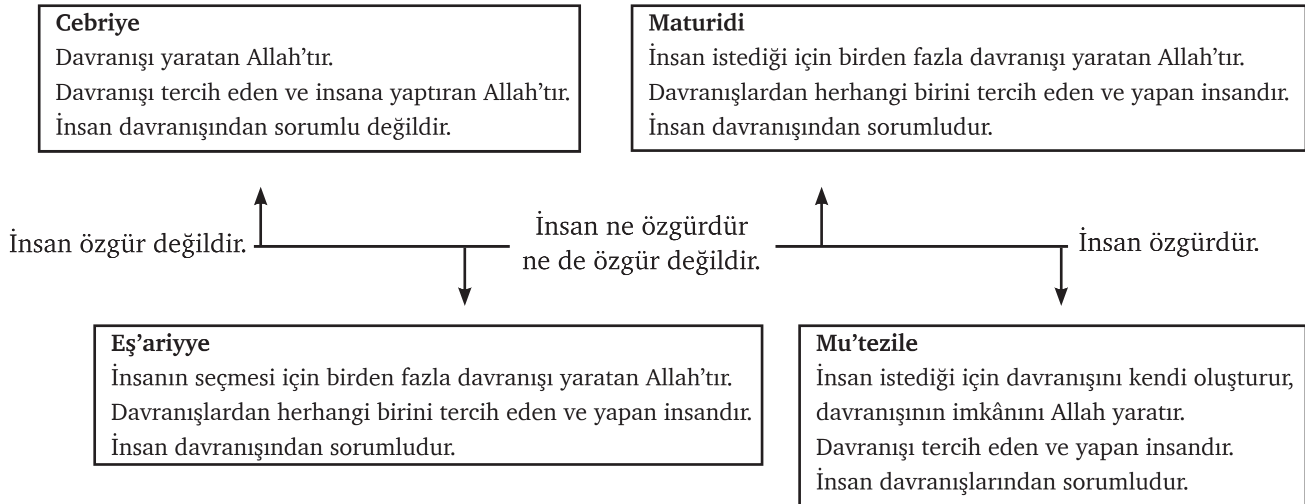
İslam felsefesinde özgürlük problemi, insanın seçme ve eylemde bulunma mantığı üzerine şekillenir. Özgürlük denildiği zaman dönem itibarıyla kader ve irade kavramları da bu problemle beraber ele alınır. Bu problem aynı zamanda kader ve irade problemi olarak da bilinir. İslam kelamcıları, bu probleme felsefe üzerinden bakarak Allah karşısında insanın konumunu belirlemeye çalışır. Bu açıdan Cebriye, Mu'tezile, Eş'ariyye ve Maturidi kelamcılarının görüşleri önemlidir (Şekil 2.3).

Cebriye kelamcılarına göre insan özgür değildir ve eylemlerinde mecburdur. Bütün davranışların eyleme dönüşmesini sağlayan tek şey, evreni ve içindekileri yaratan Allah'tır. İnsana bir şeyleri iradesiyle yaptı demek, güneşe kendi kendine doğdu ve battı demek gibidir. Oysa bunu ve tüm olup biteni yaptıran Allah'tır. İnsan hiçbir şeye muktedir değildir. Onun ihtiyari (isteğe bağlı olarak seçme) özelliği yoktur. Dolayısıyla davranışlarından sorumlu değildir.

Mu'tezile kelamcılarına göre insan özgürdür, aklı ve iradesiyle eylemlerini kendi seçer. İrade, Allah tarafından insana verilmiştir. Allah adil olduğu için insan eylemlerinden sorumludur. İlahî emirlerin buyurduğu ödül ve ceza bu şekilde gerçekleşir. Allah'ın adil olması, insanın özgür iradeyle davranışlarını gerçekleştirmesini ve bundan da sorumlu olmasını gerektirir.

Eş'ariyye kelamcılarına göre insanın iradesini tamamen yok saymak ve Allah'ın iradesine şüphe düşürmek doğru değildir. Eş'ariyye, insanın eylemlerini seçme özgürlüğüne sahip olduğunu ama asla mutlak anlamda irade sahibi olamayacağını belirtir. İnsanın Allah'ın belirlediği davranışları seçme özgürlüğü vardır. İnsanın yapıp etmelerini belirleyen Allah'tır. Eş'ariyye, özgürlük anlayışını İslam felsefesinde kullanılan "kesb" kavramıyla temellendirir. Kesb, Allah tarafından müsade edilen eylemi insanın yapabilmesidir. Dolayısıyla insan, davranışlarından sorumludur.

Maturidi kelamcıları; Cebriye, Mutezile ve Eş'ariyye kelamcılarından daha farklı bir yerde durmaya çalışır. Davranışların tercihi insana aittir. İnsan, akıl ve iradeyle davranışlarını tercih eder ve eyleme geçirir. Mümkün olan ve olmayan her şeyin takdiri Allah'a aitken eylemin iradi bir şekilde tercihi ve davranışa dönüşmesi insana aittir. Ancak insanın tercih ettiği ve davranışa dönüştürdüğü şeyin kurallarının konulup yaratılması Allah'ın takdiri ile gerçekleşir. Tedbir insandan takdir Allah'tandır. İnsan, iradesinde özgür ve sorumludur.

Şekil 2.3: Kelamcıların irade özgürlüğü görüşleri

Probleme İslam filozoflarının bakışı ise akıl ekseninde şekillenir. İslam filozoflarından **Fârâbî**'ye göre insanda akıl vardır ve kendi iradesiyle iyi ve kötüye yönelir. Fârâbî, irade ile insanın hareket etme gücünü kasteder ve irade olmadan eylemin olamayacağını söyler. Akıl ve irade, insanın kendi eylemlerini seçebilme özgürlüğünün kanıtıdır. Seçim yapabilmek, insanın davranışlarından sorumlu olduğunu gösterir. Aklı sayesinde insanın doğru düşünebilme yeteneği vardır ve düşündüğünü yapma özgürlüğüne sahiptir. Eğer düşündüğünü yapamıyorsa köledir. Düşünemeyen ve irade sahibi olmayan insan olamaz.

İslam felsefesinde Allah'ın iradesi altında insanın eylemlerinde özgür ve bu nedenle de eylemlerinden sorumlu olduğu fikri zamanla yaygınlaşmıştır. İslam dininin ileri sürdüğü dünya hayatının bir imtihan olması anlayışı da bu fikri desteklemektedir.

Toplumsal Yaşama Yönelik Problemler

Bu problemlerde bazı görüşler öne çıkmıştır. Bunlar arasında toplumun yaşayışı üzerine oluşan devletle ilgili görüşler önemlidir. "El–Medinet'ül Fazıla" eseriyle Fârâbî ve "Mukaddime" eseriyle İbn Haldun, İslam felsefesinde devletle ilgili tartışmalarda öne çıkan iki filozoftur.

Toplumsal Yaşama Yönelik Görüşler

Fârâbî, erdemli hayatın ahlaki açıdan ideal olan devlette gerçekleşeceğini ileri sürer. İnsanların kendi aralarında düzen kurmak için devleti oluşturduğunu dolayısıyla ihtiyaçlarını da bu düzenin içinde giderdiğini belirtir. Fârâbî, insanların mutlu olabilmelerinin koşulu olarak kurdukları düzen içinde adaletin sağlanmasını öngörür. Adaleti de ancak güçlü bir örgüt olan devletin sağlayabileceğini ifade eder. Fârâbî, erdemli devlette insanların mutlu olacağı fikrindedir. Bilgili, donanımlı ve sorun çözücü gibi özellikleri bulunan kişi tarafından erdemli devletin yönetilmesi gerektiği görüşündedir.

İbn Haldun, toplum ve devleti değerlendirir. Toplumun insanların birbirine ihtiyaç duyma zemininde doğal olarak meydana geldiğini söyler. Güvenlik kaygıları nedeniyle kabileler arasında mücadele edildiğini ve sonuçta da bir kabilenin egemenliğiyle devletin kurulduğunu belirtir. Devletin toplumu iç ve dış tehlikelerden koruması ve barışı sağlaması gerektiği görüşündedir. Devleti yönetenler, toplumun faydası için hareket etmelidir. Topluma karşı zulüm, devletin varlığını tehlikeye sokar. İbn Haldun devletin hüküm süresini canlı bir organizmaya benzetir. Devletler doğar, gelişir ve ölür yani yıkılır. O; devletleri kuruluş, yükselme ve çöküş olarak üç aşamada inceler. Her yıkılan devletin yerine bir başka devletin kurulduğunu belirtir.

Bilgi Problemi

İslam düşünürleri, bilgi problemine çeşitli açılardan yaklaşmıştır. Fârâbî ve Gazâlî'nin görüşleri bu açıdan önemlidir.

Bilginin Doğasına Yönelik Görüşler

Fârâbî, insanın herhangi bir şeye yönelerek bir kanaatte bulunmasının bilgi olmadığı ama bunun kesin bilginin oluşturulmasında bir aşama olduğu görüşündedir. Ona göre kanaat, bir şeyin düşünüldüğü gibi olduğu yönündeki inançtır. Düşünülen şeyin insan zihninin dışında bir karşılığı varsa o kanaatin bilgiye dönüşebileceğini belirtir. İnsan, kanaatte bulunduğu yargısının dışarıyla uygunluk içinde olduğunun bilincine vardığında ve bu yargının tesadüfi olarak meydana gelmediğini gerekçelendirdiğinde o yargısı kesin bilgiye dönüşebilir.

Gazâlî, insanın duyuları ve aklıyla birtakım bilgilere ulaşabileceğini belirtir. Kesin bilgi edinmede ise onların yetersiz kaldığı görüşündedir. Çünkü ona göre maddi şeyleri algılayan duyular ve onlar üstüne düşünen akıl, bilginin doğruluğu veya yanlışlığına karar verebilir ama tabiatı gereği içinde hata barındırmasından dolayı kesin bilgiyi vermede yüzde yüz güvenilir değildir. Bu noktada güvenilir olabilecek tek şeyin insanın kendi deneyiminin farkında gerçekleşen sezgisi olduğunu söyler. Ona göre sezgi, kalpte gerçekleşir. Sezgiyle bilgilerin kalbe dolaysız olarak geldiğini belirtir.

Uygulama

Açıklama ve uygulama örneğinden yola çıkarak, “İyilik yapmanın insanı mutlu edeceğine inanıyorum.” şeklinde ifade edilen kanıyı Fârâbî’ye göre denetleyerek Tablo 2.4’te boş bırakılan yere yazınız.

Açıklama

Fârâbî “Şerait ül-Yakin” adlı eserinde bilgiyi inanç (kanaat) ile başlatır ve kesin bilgi için bazı şartların gerekli olduğunu söyler. Ona göre bu süreçte altı aşama vardır (Tablo 2.3).

Tablo 2.3: Aşamalar

Aşamalar	Aşamaların Örneklenmesi
1. Kişinin herhangi bir şeyin kendine göre öyle olduğuna dair inancı, kesin bilgide ilk seviyedir. Buna kanaat de denebilir.	*Derslere çalışmanın başarıyı getireceğine inanıyorum.*
2. Kişinin inancının kendi zihni dışında olanı karşılaması gerektiğini kabul ettiği seviyedir. Kanaat olumluysa dışarının da olumlu olması; kanaat olumsuzsa dışarının da olumsuz olması durumudur.	*Çalışma başarıyı getirebilir, bu benim uydurduğum bir şey değildir. Doğaya aykırı bir durum da değildir.*
3. Kişinin inancının dışarıda olana uygunluğuna bakarak doğru olup olmadığının bilincine vardığı seviyedir.	*Gerçekten de derslere çalışma başarıyı getirir. Bunun bilincindeyim.*
4. Kişinin zihinsel olarak bilincine vardığı doğru inancın aksi bir durumunun olmadığının temini ve kendince yaptığı inancını pekiştirdiği, güçlendirdiği seviyedir.	*Derslere çalışıp da başarılı olmayan yok. Aksinin mümkün olduğunu ne kendimde ne de başkalarında görmedim.*
5. Kişinin doğrulanmış inancını güçlendirmek için herhangi bir zamanda ve mekânda bunun aksi bir durumunun olmadığına yönelik genelleme yaptığı seviyedir.	*Derslere çalışan başarılı olur.*
6. Kişinin doğrulanmış inancının şans eseri olmadığını ortaya koyduğu seviyedir.	*Derslerime çalıştığımda hep başarılı oldum ve çalışanların da başarılı olduğuna tanık oldum. Bunun bilişsel olarak farkındayım ve bu tesadüfi bir durum değil.*

Tablo 2.4: Aşamaların Uygulanması

1. *İyilik yapmanın insanı mutlu edeceğine inanıyorum.*
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....
6. ....

İSLAM FELSEFESİNDE BAZI FELSEFİ GÖRÜŞLER

Aklı tecrübeden çıkaran ve bilgilerin duyumlar aracılığıyla kazanıldığını savunan görüştür. Bu görüş, Tanrı ile insan arasında aracı kabul etmeyen deist yaklaşımı sergiler. Razi, önemli temsilcilerindendir.

Gerçek olan tek şeyin madde, onun da ezelî ve ebedî olduğunu savunan görüştür. Dolayısıyla bu akım filozofları Tanrı'nın varlığını kabul etmez. İbnü'r Râvendi, önemli temsilcilerindendir.

Kutsal kitapların görünenden ziyade harf ve sözcüklerinden gizli manalar çıkaran görüştür. İbn Meymûn, önemli temsilcilerindendir.

Çeşitli alanlardaki düşüncelerden bir ansiklopedi meydana getirerek tüm ilimleri bir yerde toplamaya çalışan cemiyettir. İhvanı Safa felsefecileri, insanın ilahî kanunlara uygun ve erdemli yaşaması gerektiği görüşündedirler. İslam ansiklopedicileri olarak da bilinirler.

İslam esaslarına bağlı, başta Aristoteles etkisinde ve kısmen de Platon felsefesini içeren mantık ve matematik temelli bir felsefi yaklaşımdır. Akla dayalı inancı savunur. El Kindi, Fârâbî ve İbn Rüşd gibi filozoflar önemli temsilcileridir.

Mantığa dayalı bilginin değil mistik tecrübeye dayalı bilginin hakikati vereceğini savunan görüştür. İşrakiye, güneşin doğarak ışığın yayılması anlamına gelir. Güneşin eşyayı karanlıktan aydınlığa çıkardığı gibi manevi sezginin de insanı aydınlattığını savunur. Şahabettin Sühreverdi, önemli temsilcilerindendir.